

Həqiqət Əhmədağa qızı Zahidova
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya
İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: heqiqet_1958@mail.ru

BƏNÖVŞƏ ÇİÇƏYİ XALQ TƏBABƏTİNDƏ MÜALİCƏ VASİTƏSİ KİMİ

Açar sözlər: Bənövşə çiçəyi, xalq təbabəti, bənövşə yağı ilə müalicə, dəri xəstəlikləri

Ключевые слова: цветок фиалка, народная медицина, лечение масла фиалки, кожные заболевания

Key words: flower violet, traditional medicine, treatment violet oil, skin diseases

Zəngin və rəngarəng təbiəti ilə fərqlənən Azərbaycanda çoxsaylı bitki, ağac gül-çiçək və digər təbii vasitələr vardır ki, insanlar zaman-zaman xalq təbabətində müalicə vasitəsi kimi istifadə etmişlər. Bu gündə xalq təbabətində qızıgül bənövşə, lalə, yasəmən, nilufər, nərgiz və s. ətirli güllərdən-çiçəklərdən geniş istifadə olunmaqdadır. Bu güllərin şəfaverici xüsusiyyətlərindən qədim tibb bilicilərinin əsərlərində kifayət qədər geniş bəhs olunmuşdur.

Ətirli güllərin içərisində hamımızın baharın ilk müjdəçisi kimi tanıdığımız, zərif, ətirli, haqqında çoxlu əfsanələr dolayan bənövşə çiçəyi xalq təbabətində şəfaverici vasitə kimi istifadəsi geniş verilir. Qızıgüldən fərqli olaraq bənövşə qida rasionunda az yer tutsa da, insan sağlamlığı, həmçinin pafümeriya, kosmetika sənayesində geniş istifadə olunan çiçəklər sırasındadır. Xalq təbabətində yasəmən çiçəkləri, kökü, körpə yarpaqları daxil olmaqla bütün qisimləri istifadə edilir.

Beynəlxalq sistemdə elmi adı latınca *Viola L.* (1753) kimi (19) tanınan bənövşənin təbiətdə təqribən 900-ə qədər müxtəlif növü yayılmışdır (1, 148). Qədim Poma, yunan, rus, alman, türk və s. xalqların mifologiyalarında onun haqqında bir-birindən maraqlı əfsanələr, rəvaayətlər mövcuddur.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatında əfsanələrində və bayatılarında boynu bükük bənövşə kimi qəbul edilən bu çiçəyin həsrətdən sarsılaraq bu şəkildə düşdüyü əks olunur. Guya bənövşə gah atasını, gah qardaşını, gah da sevgilisini itirir, boynunu bükük tutaraq zaman-zaman göz yaşları axıdır (20).

Əfsanəyə görə Adəm Peyğəmbər cənnətdən qovuluraraq Yerə sürgün edilir. Seylan adasında ikən cənab Cəbrayıl ona bağışlanması barədə xəbəri yetirəndə o, sevindiyindən ağlayır və göz yaşlarından bənövşə yaranır (20). Bənövşə həm də İslam aləmində güllərin ən yaxşısı kimi tanınırdı (2, 47).

Sicilyadakı Henna şəhərində kəsikniş sikkələrə bənövşə çiçəyinin əksi vurulmuş. Təsadüf deyil ki, Homer bu gülü öz poemalarında sevə-sevə təsvir

edərdi (21). Tomas Mar, Höte bənövşəyə alovlu misralar həsr etmiş, Şekspir isə “əzizim” deyən canlı obraz kimi müraciət etmişdir (21).

Ümumiyyətlə, bənövşə çiçəyi bədii söz sənətində böyük ədəbiyyatda səfəlik, təmizlik və məsumluq mücəssəməsi kimi tərənnüm olunur.

Başına döndüyüm, bağa gəl, bağa,

O gözəl hüsnündən bağa nur yağa,

Dəstə-dəstə dərib taxar buxağa,

Bənövşə qız iylər, qız bənövşəni (*Aşıq Qurbani*) (22).

Azərbaycan poeziyasında indiyədək bənövşəyə həsr edilmiş 300-dən çox şeir, poema, mənsur şeir, tərcümə, folklor materialı vardır ki, bunlar da toplanılıb kitab şəklində nəşr olunmuşdur (23).

Bənövşə növündən asılı olaraq bəzi yerlərdə fevral-mart aylarından başlayaraq sentyabr ayına qədər çiçək açır. İçərisində dərman, boyaq, efir yağlı və bəzək üçün əhəmiyyətli bitkilərin sayı çoxluq təşkil edir. Bu növlərdən biri xalq arasında dəvərəgöz adı ilə elm aləmində isə üçrəng bənövşə (*viola tri color*) adı ilə tanınan təbabətdə daha çox istifadə olunur. Bu bənövşənin tərkibi müxtəlif kimyəvi maddələrlə zəngindir. Onun tərkibində insulin, askorbin turşusu, salisil turşusu, C vitamini, efir yağları, tanin, alkaloid turşusu, *violamentin*, polisaxaridlər var (3, 80-81; 24; 25). Tərkibində sink, selen və kaliumun çox olduğuna görə ondan ən çox kosmetologiya sahəsində istifadə edilir (24)

Rəvayətə görə Hipokrat deyirmiş hər kim bənövşəni çox iyəsə yuxusu şirin, mədəsi möhkəm, gözü işıqlı olar (4, 165). Bu da öz növbəsində sübut edir ki, ən qədim zamanlardan belə bənövşənin həm də aromaterapevtik vasitə kimi istifadəsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Bəlkə də bu səbəbdən “İlan” xəstəliyini (tükün tökülməsi ilə dərinin dəyişilməsi) zamanı da su zanbağı ilə yanaşı daha çox təbii bənövşə iyləmək məsləhət bilinirdi (5, 478). Baş ağrıları zamanı bənövşə çiçəyini qoxulamaq tövsiyə olunur (6, 59, 271).

Bənövşədən müalicə vasitəsi kimi dünyanın əksər xalqlarının təbabətində geniş istifadə olunması izlənilir (24; 25; 26) Ən qədim dövrlərdən məşhur tibet xalq təbabətində bənövşə həm də qankəsici vasitə kimi ifliclərin müalicəsində tətbiq olunurdu (26).

Bənövşənin insan səhhətindəki problemlərin aradan qaldırılmasında müsbət təsirini qədim Şərq, həmçinin Azərbaycan təbabətinin dahi biliciləri Əbu Bəkr Məhəmməd Ər-Razi (854-925) (7; 8), İbn Baytar (1197 – 1248) (9), Mahmud ibn İlyas (XIII əsr) (5), Mir Məhəmməd Hüseyni Möminin (XVII əsr) (10), Həsən İbn Rza Şirvani (XVII əsr) (11), Əbülhəsən əl-Marağai (XVIII əsr) (12), Məhəmməd Yusif Şirvani (XVIII əsr) (4) və başqalarının əsərlərində rast gəlinir.

Bənövşənin ləçəyi, yarpağı, gövdəsi (otu, saplağı), toxumu, kökü daxil olmaqla həm quru, həm də təzə halda, həmçinin təpitmə, sürtmə, yuma, yemə, içmə, vanna kimi istifadə olunurdu. Dəmləmə, qaynatma, bişirmə, qurutma və s. üsullarla şirə, su, şərab, yağ, mürəbbə, şərbət, həblər, müxtəlif məlhəmlər hazırlayıb müalicə vasitəsi kimi istifadə olunurdu.

Bənövşə çiçəyinin təpitməsi baş ağrısı və şişlərə qarşı, yarpağının təpitməsi isə göz iltihabı, sinirləri yumşaltmaq üçün ən yaxşı vasitə sayılırdı. Bu zaman bənövşəni bütövlükdə yaxşıca əzir və ağrıyan yerin üzərinə qoyub sarıyırdılar (13, 90).

Müasir elmi təbabətdə istər tər, istərsə də qurudulmuş halda bənövşə dəmləməsi qadın xəstəlikləri, bronxit, soyuqdəymə, mədə-bağırsaq xəstəlikləri, sidik ifrazı sisteminin xəstəlikləri, səsin tutulması, baş ağrılarında və dəri xəstəlikləri zamanı, qanı təmizləmək üçün effektiv bir müalicə vasitəsi sayılır. Bu məqsədlə 20 qram ləçəyi bir stəkan qaynar suda yarım saat dəmləyib gündə üç dəfə içilməsi məsləhət bilinir (14, 193). Zəngilan sakini Fatma Məmməd həsən qızı Heydərova (1930) qeyd edir ki, nənəm bənövşə çiçəyinin qurusunun dəmlənməsindən sidikqovucu vasitə kimi geniş istifadə edirdi.

Bənövşə şərbəti qaynatma üsulu ilə əldə olunurdu. Bunun üçün təzə bənövşəni üç dəfə onun $\frac{1}{3}$ miqdarı qədər su ilə dörd də bir hissəsi qalanadək qaynadırdılar. Sonra həmin miqdarında şəkər töküüb qarışdırırdılar. Qızdırma, öskürək, sətəlcəm və plevrit və qan təzyiqi xəstəlikləri üçün xeyri sayılırdı (12, 152; 13, 50-51; 15, 30). Bu şərbət çox yüngül içki olduğundan mütəmadi qəbul edilməsi məsləhət bilinirdi, çünki az keçməmiş faydası müşahidə olunurdu (16, 282-283)

Xalq təbabətində daha məşhur olan bənövşə yağının əldə olunması üçün bir neçə üsul mövcud idi. Bunlardan biri gün altında qızcırtma üsuludur ki, bundan daha çox qədim zamanlarda istifadə olunurdu. Bunun üçün 130 q ləçək və 312 q kərə yağı lazım olurdu. Bunları bir-birinə qatıb şüşə qabda 20 gün ərzində günəş şüaları altında saxlayırdılar. Gül ləçəkləri yağın içində bişmiş də-rəcəsinə çatandan sonar, yağı süzür və istifadə edirdilər (4, 93).

İkinci üsul süzmə üsuludur ki, bunun üçün 150 q bənövşə çiçəyini 1 l küncüt yağına qatıb bir neçə gün günəş şüaları altında saxlayırdılar. Sonra süzüb təzə ləçək əlavə edirlər. Yağ bütün bənövşənin ətri və rəngi ilə doymuş halda gəlincə bu prosesi davam etdirirlər (13, 90). Üçüncü üsul qaynatma üsuludur ki, bu üsulu məlumatçımız Mustafafayeva Hökümə Bayram q. (İsmayılı r. 1939) təqdim etdi. Bunun üçün 2 xörək qaşığı qurudulmuş bənövşə çiçəklərini və əməkəməci yarpaqlarını qaba qoyub üzərinə 150 ml zeytun yağı əlavə edib 15 dəqiqə qaynadırdılar. Soyuduqdan sonra şüşə qaba soyuq yerdə saxlayırdılar. Xalq təbabətində bu yağdan geniş istifadə edilirdi. Ondan hazırlanan məlhəm baş ağrısı üçün daha xeyri sayılırdı (16, 124). Xalq təbiblərinin məsləhəti ilə quru öskürəyi olan uşaqların sinəsinə bu yağdan çəkilərdi. Yuxusuzluğa qarşı faydalı hesab olunurdu (7, 111). Qaşınma, saç tökülməsi (dazlaşmaya), burun quruluğu, öskürək oynaq ağrıları zamanı ən yaxşı təbii müalicə vasitəsi kimi istifadə edirdilər. İstilikdən yaranan qızdırma, dəri xəstəlikləri, zədələmələr, səsli bağlı problemlərdə də bu yağın müalicəvi xüsusiyyəti aşkarlanmışdır (26). Belə ki, bu yağ başa, dəriyə sürməklə xəstəliyin sağaldılmasına nail olmaq olurdu (12, 53, 152; 5, 478). Babasil qanaxması zamanı innab şərbəti ilə birlikdə içilməsi lazım bilinirdi (6, 47)

Qızdırma ilə müşahidə edilən öskürəyə, plevritə, ağciyər iltahabına, böyrək ağrıları zamanı məsləhət bilinən bənövşə şərbəti qaynatma üsulu ilə əldə olunurdu. Şərbəti hazırlamaq üçün 100 qrama yaxın tər bənövşənin üzərinə onun 4 misli qədər su əlavə edilir və vaxtında qaynadılırdı, sonra süzüb müyyən miqdarda şəkər qatıb, yenidən qatılaşana qədər vaxtında qaynadırdılar. Qablaşdırılıb soyuq halda istifadə olunurdu (5, 690-691). Sidikqovucu xüsusiyyətə də malik bu şərbət həm də qarın, sinə, boğazın, öd və bağırsaqların yumşaldılmasında təsirli vasitə hesab edilirdi (4, 116; 5, 690; 9, 115).

Bənövşə şərabı şairlərin də diqqətindən yayınmamışdır. Türk şairi Nicatinin onu şerlərində vəsf etməsi faydasını bir daha təsdiq edirdi:

Yarın bənövşə zeyn olalı lə`li-nabına,
Can verir oldu xəlq bənövşə şərabına (28).

Bənövşə mürəbbəsi gülcənd qaydasında, yəni gün altında qıçqırtma üsulu ilə əldə olunurdu. Müəyyən qədər bənövşə ləçəyini iki bərabəri qədər şəkərlə qarışdırıb 40 gün ərzində şüşə qabda günün altında saxlayırdılar. Bu mürəbbə ürəyin qüvvətlənməsinin (4, 48) öskürək və sinə tutlmasının dərmanı sayılırdı (13, 44). Qarın, boğaz yumşalmasında da istifadəsi fayda verirdi (9, 115).

Bənövşə mürəbbəsinin digər bir hazırlanma üsulu isə belədir: 100 gr bənövşənin tac yarpaqlarını, 1, 5 st. şeker tozu 150 qr. su yarım limonun suyu. Bu şəkildə bənövşə çiçeyinin mürəbbəsinə hazırlamaq olduqca asandır. Su, şeker və limon suyu eyni anda bişirəcəyin qaba tökülüb qaynadılır. Ardınca incə–incə doğranmış bənövşə yarpaqları əlavə edilir. Vam odda qarışdıraraq qaynadılır. Rəngi ağarmağa başladığı zaman mürəbbə artıq hazırdır. İsti halda şüşə qablara yığılır. Ləzzətli olmasından başqa, bənövşə mürəbbəsi qanı təmizləyir, ağ ciyəri qüvvətləndirir, öskürəyi aradan qaldırır. Soyuq dəymədə, angina, bogmaca, öskürək və bronxit zamanı rahatladıcı təsir göstərir. Köksü yumuşaldır, bəlgəmi təmizləyir, sidik yolları infeksiyasında təsirlidir.

Bənövşə şirəsi bənövşə şərbəti qaydasında hazırlanırdı. Amma şərəbdən fərqli olaraq qatılaşana qədər qaynadılırdı. Plevrit, ağciyər iltihabı, böyrək ağrısının dərmanı sayılırdı (5, 697; 26). Xüsusilə, səfə və bəlgəmin ishalı, baş ağrısı, oftalmiya (göz problemləri) qarşı istifadə edilən bənövşə həbləri onunla bərabər bir neçə məhsulun qarışığından hazırlanırdı. Bunun üçün 30 q quru bənövşə, 10 q türbənd ipomeyası və 10 q biyan kökünü bir yerdə əzib su qatıb həblər düzəldir və hər dəfə 10 q olmaqla qəbul edirdilər (5, 722-723). Bu həblərin yuxarıda adı çəkilən problemlərin aradan qaldırılmasında mühüm təsiri olurdu. Bu bitkinin, xüsusilə üçrəng bənövşə tərkibində kompleks şəkildə toplanan maddələr, o cümlədən saponin birləşmələri ödqovucu, sidikqovucu, bəlgəmgətirici və yumşaldıcı təsirə malikdir (24, 25; 26). Buna görə də onlardan bronxit, laringit və qastritdə istifadə edilirdi. Preparatların təsiri nəticəsində bronx vəzilərinin sekresiyası (vəzilərin orqanizmin fizioloji fəaliyyətinə lazımlı şirələri hazırlayıb ifraz etmə prosesi) artır və qatı bəlgəm yumşalır asanlıqla orqanizmdən xaric olunur.

Ümumiyyətlə, bənövşə preparatları bir sıra dəri xəstəliklərinin, həmçinin allergik mənşəli dermatit, eləcə də quru öskürək, revmatizm, melanxoliya, sarılıq, ekzema, bronxit, traxeit, laringit, raxit, ağ ciyər xəstəliklərinin, padaqra, artroz, damar, revmatizmlərinin, diatez, plevrit ekssudativ diatezdə uşaq ekzemalarının, uşaqlarda baş verən dəri vəzəminin, göz şişləri, mədə, bağırsağ, baş ağrısı, böyrək və sidik kisəsi daş xəstəliklərində və qadın xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilirdi. Həmçinin, bu preparatlar mikrobəleyhinə soyuqdəymə zamanı yumşaldıcı, bəlgəmgətirici, sidikqovucu, tərlədici, işlədici, sakitləşdirici, yuxugətirici vasitə kimi də faydalı hesab olunurdu. (4, 137; 6, 271; 24; 25; 26). Çünki bənövşə çiçəklərinin tərkibində kompleks şəkildə toplanan maddələr, bronxit, laringit və qastritdə vacib preparat hesab olunurdu (25; 26; 27)

Ekzema, ekssudativ, diatezdə, sarılıq, allergik mənşəli dermatitə qarşı 2 xörək qaşığı doğranmış otunu vam od üzərinə qoyub 5-7 dəqiqə saxlayıb və 1 saat dəmləyib süzürdülər. Alınan məhluldan kompres, sürtmə və yuma şəklində istifadə etməklə müalicə aparırdılar.

Digər dəri xəstəlikləri zamanı isə xüsusilə qanı təmizləmək məqsədilə 20 q çiçəyini bir stəkan suda dəmləyib gündə 3 dəfə 0, 5-1 stəkan içirdilər. Başqa bir formada isə hərəsindən bir qaşığı olmaqla bənövşə və pişikdili otunu bir stəkan qaynar suda saxladıqdan sonar süzüb gündə 3 dəfə bir xörək qaşığı olmaq şərti ilə qəbul edirdilər (16, 71).

Qripə tutulan zaman 1 xörək qaşığı qurudulmuş bənövşə yarpaqlarını 1 stəkan qaynar suya salıb 15 dəqiqədən az olmamaq şərti ilə qaynadıb və soyudurlar. Bu dəmləmədən gündə 3-4 dəfə olmaqla yeməkdən əvvəl 1/3 stəkan içməklə qripdən xilas olmağa çalışırdılar.

Ümumi soyuqlama əlamətləri olduğu zaman 1 xörək qaşığı xırdalanmış quru bənövşə yarpaqlarını çaynikə töküüb üzərinə 1 stəkan qaynar su əlavə edib 6-8 saat dəmləməyə qoyurdular. Alınan qarışıqdan gündə 3-4 dəfə 2 xörək qaşığı içməklə soyuqlama əlamətlərini aradan qaldırmağa cəhd edirdilər.

Böyrək və sidik kisəsi daş xəstəlikləri zamanı daşı parçalamaq üçün 30 q bənövşəni 1 litr suda bişirib yeyiməsi məsləhətli hesab olunurdu (17, 140).

Paradantoz (diş xəstəlikləri), allergik vəziyyətlərdə, damaq toxumalarının selikli qişalarının iltihabı zamanı bənövşə şərabi, yaxud da müəyyən miqdarda quru üçrəng bənövşənin bir stəkan qaynar suda 15 dəqiqə qaynadıb soyudulmuş suyu ilə ağzı yaxalayırdılar (16, 71; 18, 74-75; 27). Yoğun bağırsağ iltihabını aradan qaldırmaq məqsədilə isə bir sıra reseptlərlə bərabər qaynadılmış bənövşə suyunun içilməsi də məsləhət bilinirdi (6, 49).

Göründüyü kimi, tək halda sağlamlığın qorunmasında və xəstəliklərin sağaldılmasında bənövşənin geniş təsir imkanı var idi. Qarışıq halda da (yəni, digər məhsullarla) bənövşədən istifadə də yaxşı fayda verir. Xüsusilə, dəvəgöz bənövşə və digər müalicəvi bitkilərin birgə qarışıqından hazırlanan ekstrat ürək fəaliyyətini yaxşılaşdırır, aterosklerozun, damar xəstəliklərinin, dermatitlərin, psoriazın, eqzemanın sağalmasını sürətləndirir (25).

Əsrlərin tərcübəsi göstərir ki, qarın sancıları zamanı 21 q bənövşə çiçəyi, 30 q sənəməkki (səna yarpağı), 21 q arpa, 21 q yonca, 1200 q suyu 400 q qalana qədər qaynadılır, sonar isə ona 15 q zirə və 15 q qarnıyarıq toxumu qatıb məcun hazırlanır və gündə bir qaşığı istifadəsi istənilən nəticəni verir (6, 107). Yaxud, sarılığın müalicəsi zamanı bənövşə ilə qanqalın birgə ekstratdan (məhlul) istifadə edilirdi. Bunun üçün hər iki bitkidən bərabər miqdarda götürüb qarışdırırlar. Alınmış qarışıqdan 1 xörək qaşığı götürüb 1 stəkan qaynar suya töküüb vam od üzərinə qoyub və 15 dəqiqə saxlayırlar. Sonra soyudub süzülər gündə 3-4 dəfə bir xörək qaşığı (uşaqlara isə 1 çay qaşığı) yeməkdən sonra qəbul edilməsi məsləhət bilinirdi.

Quru öskürək zamanı dəvəgözlü bənövşə, bağayarpağı, ögey ana otundan eyni miqdarda götürüb üzərinə 1 stəkan qaynar su əlavə edib vam od üzərinə qoyub qaynama dərəcəsinə gətirirlər. 1-2 saat saxladıqdan sonra süzüb üzərinə bal əlavə edib, gündə 3 dəfə, yeməkdən qabaq stəkanın 1/2 hissəsi qədər qəbul edirlər.

Bədən səpkilərində, yatalaq qızdırması zamanı arpa suyunda bənövşə, su zambağı və xaşxaş toxumlarından hazırlanmış şorbada istifadə edilirdi (5, 350). Meningit zamanı xəstəyə bənövşə şərabi ilə badam yağı içirdilirdi (8, 54).

Qanı təmizləyən bu şəfali bitki, qızdırma salıcı, aramsız öskürəyə qarşı: 100 gr. quru yarpaq 1 lt. suda qaynadılır, 1 gün saxlanılır, ertəsi gün 3 saatdan bir 1 stəkan olmaqla qəbul olunur. Öskürəyə üçün bir çay qaşığı bal əlavə etmək təsirini dahada artırır.

Bənövşədən istifadə təbabət sahəsilə məhdudlaşmır, belə ki, bənövşə çiçəklərindən ən məşhur lokumların hazırlanmasında, tortların və salatların bəzədilməsinə də istifadə edilir. Onun çiçəklərini çay kimi, yaxud adi çay ilə bir yerdə dəmləyib içmək çox faydalıdır.

Kosmetologiya sahəsində isə ən çox bənövşənin yağından istifadə edilir. Bu yağ dəriyə qulluq vasitələri arasında ön sıralarda durur. Ondan kosmetik kremlərin, mazların, saçlara qulluq vasitələrinin hazırlanmasına geniş istifadə olunur (25). Bu şəfali bitkinin yağı saçları parlaqlaşdırır, canlılıq verir. Eyni zamanda bənövşə yağı, badam yağı və yumurta sarısı ilə birlikdə qarışdırılaraq saç tökülməsinə qarşı da istifadə oluna bilər.

Ümumiyyətlə, qızılgül kimi bənövşənin də sağlamlıq üçün faydası çoxdur. Bir çox xəstəliklərə faydası olan bənövşə çiçəyi, gündəlik həyatımızda da prof-laktik məqsədlə istifadə oluna bilər. Eyni zamanda evlərimizdə də xüsusi qab-larda əkilər becərə bilərik. Lakin bir şeyi unutmamaq olmasın ki, şəfa məqsədi ilə ol-sa da hər şeyin qədərindən artığı zərərli olur. Hər bir vasitədən, o cümlədən gül-çiçəkdən ifrat dərəcəsində istifadə bəzən sağlamlıq üçün yeni problemlərə yol açır. Çünki, orqanların biri üçün müalicə pəreparatı sayılsa da, digəri üçün problem yarada bilər. Məsələn, bənövşədən çox istifadə ürək zəifliyinə və bulanmasına səbəb olur (13, 90). Xüsusilə, sarı rəngli bənövşənin çiçəklərində təbii E- viko-loksantin boyası olduğundan orqanizm üçün çox təhlükəli sayılır. Müalicə məqsədilə istifadə olunan bu çiçəklər mədə-bağırsaq problemləri, aller-gik reaksiyalar, selikli qişalarda iltihabi prosesləri meydana çıxara bilər. He-patitdən və qlomerulonefritdən əziyyət çəkən xəstələr isə ümumiyyətlə, bənöv-şə dəmləmələrindən istifadə etməsinə icazə verilmir (25). Qanaxma zamanı qo-xulmaq zərərli hesab edilirdi (5, 592) Müstəsna hallarda bənövşə dəmləməsi ürəkbulanmaya, qusmaya və dəri səpgilərinə səbəb ola bildiyindən içilməsi məsləhət görülmür. Bir çox xəstəliklərə faydası olan bənövşə çiçəyi, gündəlik həyatımızda da prof-laktik məqsədlə istifadə oluna bilər. eyni zamanda evləri-mizdə də xüsusi qablarda əkilər becərə bilərik.

Araşdırmaların nəticəsi olaraq belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, ən qədim zamanlardan xalq təbabətində şəfaverici xüsusiyyətinə görə məsləhət bi-lən gül-çiçəklərdən istifadə zamanı diqqətli olmaq lazımdır. Əsrlər boyu sınaq-dan keçirilmiş və təsiredici xüsusiyyəti müəyyən olunmuş çiçəklərə üstünlük vermək lazımdır. Bu cəhətdən bəhs etdiyimiz bənövşənin təsir dərəcəsi kifayət qədər sınaqdan keçirilərək şəfa mənbəyi kimi təqdim olunsay da, yeni problemlərə yol açmamaq üçün ehtiyatlı olmaq həkimlə məsləhətləşmək lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasimov M., Məmmədov T. -Fitoterapiya. Bakı: -Elm, 2014, 302 səh.
2. Quliyev S. Bir ocağın şöhləri. Bakı, 2007, 102 səh.
3. Qurbanov E. Dərman bitkiləri. Bakı, “Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, 360 səh.
4. Məhəmməd Yusif Şirvani. Tibbinamə. B., Işıq. 1990, 192 səh.
5. Nəcməddin Mahmud ibn Sainəddin İlyas Təbrizli. Orta əsr tibb ensiklopediyası. Bakı: Qanun Nəşriyyatı. 2014, 844 səh.
6. Qədimov Ş. Şəfa Ensiklopediyası. “Azərbaycan Ensiklopediyası” NPB, 1997. 472 səh.,135 şəkil
7. Əbu Bəkr Məhəmməd ibn Zəkəriyyə ibn Yəhya Ər-Razi. “Ət-tibbül mənsuri” (“Mənsur təbabəti”) Bakı: Elm və təhsil, 2012, 484 səh.
8. Əbu Bəkr Məhəmməd ibn Zəkəriyyə ibn Yəhya Ər-Razi. Müxtəsər Tibb kitabı. Bir saat ərzində sağalma. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013, 97 səh.
9. Ibn Baytar Tercüme-i Müfredât-ı Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları. Matbaa Bilgisi: Hayrat Neşriyat Matbaası, İstanbul – 2017, 416 səh
10. Mir Məhəmməd Hüseyni Mömin. Həkim Möminin töhvəsi. I cild. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 371 səh
11. Həsən İbn Rza Şirvani. “Siracüt – tibb” (Tibbin çırağı). Bakı, “Elm və Təhsil”, 2012, 132. 234. səh
12. Əbülhəsən əl-Marağai. “Müalicəti-Münfəridə. Bakı, Nurlan, 2009, 246 səh.
13. Xalq təbabəti xəzinəsindən. “Azərbaycan Ensiklopediyası” Nəşriyyat – Poliqrafiya Birliyi. Bakı, 1992, 224 səh.
14. Ləmbərani F. Xalq təbabəti. B., Işıq, 1998- 300 səh.
15. Xalq təbabətinin izi ilə. B.: Azərnəşr, 1987- 107 səh.
16. Ələkbərli F.U. Ortaçağ Şərq təbabəti. İki cilddə. Bakı: “Elgün NO” 2013, 320 səh.
17. Səfərov M. Gözəlliyyə və sağlamlığın yaşıl ensiklopediyası, Bakı, “Səda” nəşriyyatı 2005, 448 səh
18. Алекперов Ф.У. Тысяча и один секрет Востока. Баку, Издательско-полиграфический центр «Т», 2001. 494 с.

İnternet resursları

19. Фиалка. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Фиалка](https://ru.wikipedia.org/wiki/Фиалка)
20. Təbiət şairi - bənövşə şairi. <http://anaveusaq.az/humanitar/857-tebiet-shairi-benovshe-shairi.html>
21. Bəndə düşən “ərköyün” [https://kayzen.az/blog/flora/17730/ bəndə düşən ərköyün.html](https://kayzen.az/blog/flora/17730/bəndə-düşən-ərköyün.html)
22. Aşıq Qurbani – Bənövşəni <https://cetinbayramoglubaku.wordpress.com/2013/03/24/asiq-qurbani>
23. Bənövşə ətirli şeyrlər çələngi [https://azertag.az/xeber/ banovsa atirli seirlar chalangi-373496?device=Desktop](https://azertag.az/xeber/banovsa-atirli-seirlar-chalangi-373496?device=Desktop)
24. Фиалка трехцветная <https://mag.org.ua/rast/trava/176.html>
25. Фиалка трехцветная. (анютины глазки) [http://ghivotnie.narod.ru/ rast/33.html](http://ghivotnie.narod.ru/rast/33.html)

26. Химический состав и лечебные свойства фиалки трехцветной <https://cyberleninka.ru/article/n/himicheskiy-sostav-i-lechebnye-svoystva-fialki-trehtsvetnoy>).
27. Фиалка (Viola) <http://lektrava.ru/encyclopedia/fialka/>
28. Вәнөвсәни ким сеvmир кi? <http://legend.az/166174-benovseni-kim-sevmir-ki.html>

Zahidova Hegiget Akhmedaga gizi

VIOLET AS A REMEDY IN FOLK MEDICINE

SUMMARY

Article on basic ethnographic materials, published in the regions of Azerbaijan. In order to get rid of medicine, it is reformulated into the deepest parts of the skin from the blossoms of the syrup, juice, jam, mascara and other. In the name of the most common medicine, or in the case of a drug addict, the use of citrus supplements is applied to the fatty acids in the thymus.

Захидова Хагигат Ахмедага кызы

ФИАЛКА КАК ЛЕКАРСТВЕННОЕ СРЕДСТВО В НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ

РЕЗЮМЕ

Статья написана на основе этнографических материалов, собранных в различных регионах Азербайджана. В статье отмечается, что в народной медицине, сформировавшейся в течении тысячелетий из цветка фиалки изготавливались различные лечебные средства (сироп, сок, варенье, масло и др.), используемые для лечения. В то время, когда научная медицина не занимала широкого места в быту народа, народные целители широко использовали цветки фиалки в лечении многих заболеваний и имели богатый опыт в этой области.